

Den Danske
Atlas
Eller
Konge-Riget
Danmark,

Med dets
Naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Bæxter,
Dyr og andre Uffodninger, dets gamle Tildragelser og nærværende
Omstændigheder i alle Provink, Stæder, Kirker,
Slotte og Herre-Gaarde.

Forestillet ved en udførlig

Lands = Beskrivelse,

sa og oplyst

med dertil forfærdigede Land-Kort over enhver Provink,

samt jiret

med Stædernes Prospecter, Grund-Ridser, og andre merkværdige Raaber-Stykker.

Efter Søy-Kongelig allernaadigst Befalning

ved

Erich Pontoppidan,

S. S. Theol. Doctor, Professor og Procancellarius ved Kiøbenhavns Universitet. samt Medlem
af det Kongelige Kiøbenhavnske og Kæyserslige Petersborgske Videnskabs-Societat.

*Res ardua, vetustis novitatem dare, novis auctoritatem, obsoletis nitorem, obscuris lucem,
dubiis fidem, omnibus verò naturam. PLINIUS in Præf. Hist. Nat.*

T O M U S I.

Kiøbenhavn, 1763. trykt hos Kongelig Universitets Bogtrykker N. H. Godiche,
boende i Skinder, Gaden næst ved vor Frue-Latinske Skole.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

Den Danske
Atlas eller Konge-Riget
Dannemark,
Med dets
Naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Væxter,
Dyr og andre Affødnings, dets gamle Tildragelser og nærværende
Omstændigheder i alle Provintzer, Stæder, Kirker
Slotte og Herre-Gaarde.
Forestillet ved en udførlig
Lands-Beskrivelse,
Saa og oplyst
Med dertil forfærdigede Land-Kort over enhver Provintz,
Samt ziret
Med Stædernes Prospector, Grund-Ridser, og andre mekværdigheder Kaaber-Stykker
Efter Høy-Kongelig allernaadigst Befaling
Ved Erich Pontoppidan,
S. S. Theol. Doctor, Professor og Procancellarius ved Kiøbenhavns Universitet, samt Medlem
Af det Kongelige Kiøbenhavnske og Kæyserlige Petersborgske Videnskabs-Societæt
Tomus I.
Kiøbenhavn 1763 trykt hos Kongelige Universitets Bogtrykker A. H. Godiche,
Boende i Skinder-Gaden nest ved vor Frue-Latinske Skole.

Den Stormægtige
Enevolds-Here og Konge
Kong,
Friderich den Femte,
Arve-Konge

Til Dannemark og Norge, de Venders og Gothers,

Hertug

Til Slesvig, Holsteen, Stormarn og Ditmarsken,

Greve

Til Oldenborg og Delmenhorst

Stor Mægtigste Monarch,

Allernaadigste Arve-Herre og Konge.

Til at overgive, i Allerdybeste Underdanighed, Deres Kongl. Majestæt, denne Lands-Beskrivelse, haver jag saa meget større Føye og Anledning, som Deres Kongl. Majestæts egen Allernaadigste Befaling er Arbeidets eeneste Grund og Aarsag.

Hvor vidt jeg kand have haft Lykke til at opfylde Dres Kongl. Majestæts Allernaadigste Villie, veed jeg ikke, men ved dette, at jeg haver giort mig al optænkkelig Fliid og Umage derfor, ønskende, i hvor det gaær, at Villien frem for Evnen maatte tages i Allernaadigste Betragtning.

Dette haabes, Ifølge af den Naade, med hvilken Deres Kongl. Majestæt, fra saa mange Aar af, haver anseet sin ringe Tierner, at jeg ikke skal tale om det Allernaadigste Behag, med hvilket alle gode Videnskabers Dyrkelse, ja alt hvad som sigter til almindelig Velfærd, fremmes og befordres, saa vidt mueligt er i en ufuldkommen Verden.

Jeg, som aldrig haver smigret for Deres Kongl. Majestæt, agter ikke heller at giøre det, ved denne Allerunderdanigste Tilskrift. De følgende Tidens Skribenter kunne, med mindre Undseelse, sige Sandhed, naar de foretage sig at skildre Deres Kongl. Majestæts Portrait, betragtet fra den meest synlige, og Verden meest vigtige Side, jeg meener, saa vidt det viiser en stor Menniske-Ven, fuld af de alle ædelmodigste Bemønelser, for at lyksaliggøre det Folk, som den Allerhøyeste haver underlagt Deres Hyrde-Stav. Staaer det end ligesaa lidet til Deres Kongl. Majestæt, som til Salomon, at giøre alt det kraagede ret, og at opfylde alle Landets Mangler, da tør jeg dog sige det, som hvær Dannemand veed, nemlig at Kongen, ved di allerpriseligste Anstalter, Befalninger og Opmuntringer, haver stræbt at giøre sit, som Fader og som Læge.

Neppe er nogen saa uvidende, han skiønner jo paa den Redebonhed, med hvilken alle de Midler udvælges, forsøges og i værksettes, som Tiid og Omstændighed ville lade ansee for tienlige, til Rigernes indvortes Styrke og udvortes Sikkerhed, særdeles til Videnskabernes Flor, Handelens Opkomst, Flittigheds Opmuntring, Jorden Dyrkelse, Søefartens Udvidelse, Lovenes Forbedring, de Fattige Forsørgelse, de Syges Pleye, Ungdommens Opdragelse, Adelens Ære, Borgernes Formeerelse, Militiens Øvelse, kort sagt: almindelig Velfærd, saa vidt mueligt være kand. Den Allerhøyeste, som ærer Jordens Konger, ved at kalde sig selv deres Konge, ville fremdeles forlene det, hvorpaa alting kommer an, nemlig sin himmelske Naade og Velsignelse, til alle priselige Idretter og Anstalter.

Han lade Deres Kongl. Majestæt opleve den Alder, som udkræves til at høste behagelige og fuldmodne Frugter, af en saa kostbar og overflødig Sæd. Han crone Deres Kongl. Majestæt med Naade, Ære og Seyervinding over alle slags Fiender, Fristelser og Farligheder. Han lade Deres Kongel. Majestæt, som nu er Hans Stattholder paa Jorden, prydet med hans Æres og Magtes-Billede, findes ret bereed til at indgaae omsider i sin himmelske Overherres Slæde, og med alle Folkenes Ældste, at nedlegge sin jordiske Crone for Hans Fødder!

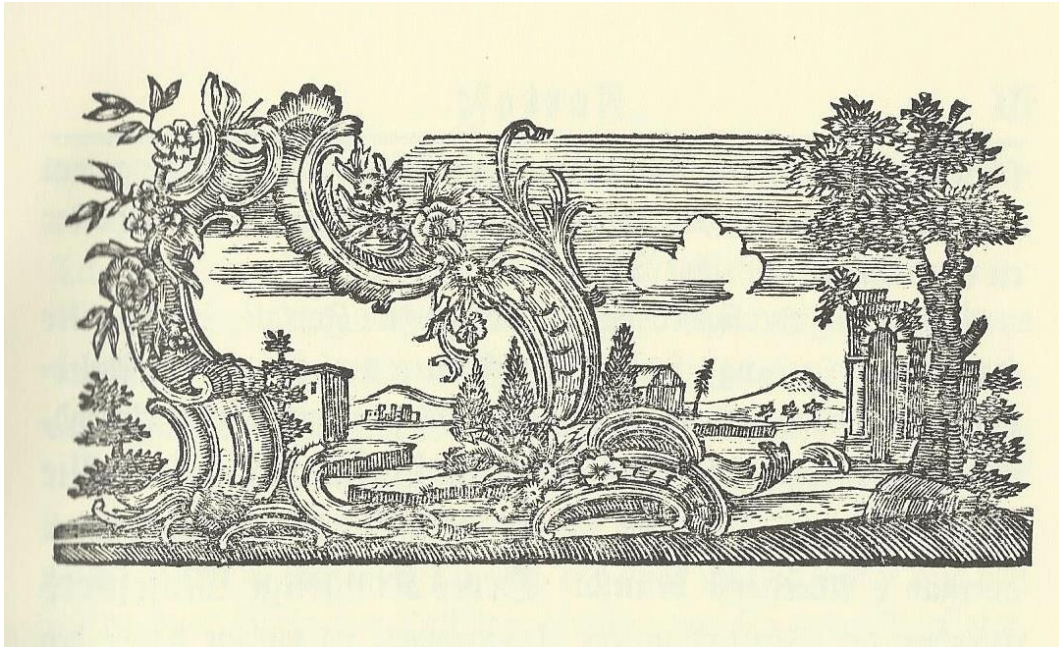
Saa ønskes og bedes dagligen af den, som indtil sine Dages Ende, med al optænkelig Troeskab og Underdanighed skal findes.

Stormægtige Monarch,
Allernaadigste Arve-Herre og Konge,
Deres Kongelige Majestæts

Allerunderdanigste troe Tiener
Og Forbereder hos Gug
C. Pontoppidan.

Kiøbenhavn.

Den 31 Martii 1763

Høytærede Læsere.

Fortale

Fortalen til en Bog blader man gemeenligen forbi, og derved tabes ikke heller meget⁵, med mindre Læseren er af det Slags, som efter egen indsigt, vil fælde en vel grundet Dom over Bogens Priis, thi i det Fald behøver man at underrettes nogenlunde forud, om Skriftets Anledning, Øyemerk, Indhold, Indretning, Hiælpe-Midler, og andet saadant⁵, som strax viser Læseren, hvad han der i kand vente, samt i hvilken Orden. Allerheldst behøves saadan Forberetning, om et Skrift af det Slags, der falder noget vidtløftigt, og indeholder en Samling af adskillige Ting.

I denne Hensigt er det, at nærværende Fortale, som dog ikke skal blive alt for land, først maa underrette Læseren om den Anledning man haver haft, til at legge Haand paa dette Slags Arbeyd, nemlig kort sagt: Vores Allernaadigste Kongens Villie og Befaling. Da jeg for tre Aars Tiid, Allerunderdanigst overgav i Allerhøyst bemeldte Deres Kongelige Majestæts Hænder, det Skrift Origines Hafnienses, og samme havde den Lykke, at ansees med naadige Øyne, saa ønskede Monarchen tillige, dette Arbeydes Fortsettelse, eller Kiøbenhavn forestillet i sin nærværende Tilstand, ja ogsaa efter samme Maade, en udførlig Historisk og Chorographisk Beskrivelse over alle Danske Provintzer og Stæder i Almindelighed. Visseligen et Ønske, som stemmede nøye overeens med de mange andre Prøver paa en Landsfaderlig Omhue for den almindelige Velfærd. Thi hertil udkræves blandt andet, en nøyere og noget vissere Efterretning om hver Provintzes naturlige saavel som Borgelige Tilstand i de ældere og nyere Tiider, om Indbyggernes Art og Egenskab, samt Vilkaar og Nærings-Midler, item om Stædernes adskillige Skiebne, særdeles Aarsagen til deres fremvevt eller Aftagelse, samt adskillige andre gamle og nye Ting, henhørende til saadan en Lands-Beskrivelse, som ved nøyere Kundskab og Eftertanke om eet og andet, med Tiden maatte give Anledning til almindelig Gavn og Nytte.

Men just saadan Sagens Vigtighed viiste mig tillige, hvor vanskeligt det ville falde, at udføre den, til Monarchens Allernaadigste Behag og mine Borgeres sande Tieneste, helst i Betragtning af min Alder og øvrige faa Leve-Dage, samt mit Sinds og Legems aftagende Kræfter. Et saa betydeligt Arbejd skiønnedes strax, at ville udkræve noget meere, end hvad jeg burde troe mig selv til, og hvad Hiælp eller Tilstød jeg kunde vente fra andre Patrioter, var mig endnu gandske uvist. Ikke destomindre besluttede jeg at legge Haand paa et Forsøg, særdeles siden jeg dertil ikke lidet blev opmuntret, ved Allerhøyst bemeldte Deres Kongelige Majestæts Allernaadigste Løfte, om Adgang til alle fornødne Efterretningers Kilder, saavel som andre Hiælpe-Midler, meest Kaaberstikningen, som ellers ville have faldet alt for bekaastelig for mange Kiøbere, endskiønt samme ikke vel kunde savnes i en Lands-Beskrivelse. Her kunde mange Ord ikke sige nær saa meget, som eet Øye-Kast paa Landkortet, og paa en Tegning af Byer, Bygninger, Antiquiteter, Naturalier, eller deslige Ting, saa at en Beskrivelse ved blotte Ord, maatte i den Materie, blive alt for vidtløftig, og endda utydelig. Allermeest udkrævedes i denne første Tome, nogle Plader, til visse Fugles og en Mængde saadanne Insecters Aftryk, som hidindtil, saa vidt man veed, andensteds ere enten ubekiendte, eller dog ikke endnu ved Kaaberstikning bekiendtgjorte.

En anden Hovet-Sag, til hvis Oplysning denne Fortale bestemmes, angaaer Skriftets Indhold og de Ting, som Læseren der i kand vente sig, samt den Orden, i hvilken samme fremsettes. Her haver jeg holdt for, at i en hver fuldstændig Lands Beskrivelse, var den allerførste og vigtigste Post, Landets Indbyggere, følgelig i Henseende til Dannemark, den Danske Nations Forestillelse, og det, saa vidt mueligt, fra Roden af, eller i de Ældste, saavel som tidligere og nærværende Tiider. En Sag, som vist nok var vanskelig, men maatte dog legges til Grund, eller gaae foran, ig altsaa udgiøre den første Bog. Thi naar man siden, ved et Lands eller en Stads Beskrivelse, rører visse Forandring og Historiske Omstændigheder, kand saadant skee med faa Ord, naar Folkets og særdeles Kongernes Historie, i et Summarisk, dog tilstrekkeligt Udtog, er lagt til Grund, saa at siden ikke skeer Ophold ved idelige Igientagelser.

Næst Landets Indbyggere, møder Landet selv, eller Nationens Hiem og Opholds-Stæd, forstaae saa vidt det betragtes i Almindelighed og efter sine naturlige Egenskaber. De vilkaarlige Ting og Borgerlige Indretninger, som henhøre til eet eller andet Land og Sted i Særdeleshed, følge siden hver i sin Orden. Men hvad heele Dannemark, paa Naturens Vegne, haver tilfælles eller og, hvor i visse Provintzer, paa nogen Maade, afvige fra de andre, det er den anden Bogs Hovet-Indhold. Følgelig giøres her et Forsøg paa Landets Natur-Historie. Atter en Sag, af ikke liden Vanskelighed, efterdi Iisen her allerførst maatte brydes. Den nyelig omtalte Antiquitet var mig mørk nok, at opklare, dog fandtes paa den Vey, en god Deel Forgændere, af hvis Fodspor det rimeligste og meest troeværdige kunde udsøges. Men i at forestille det, som characteriserer Elementerne hos os, samt i at giøre nogenlunde Rede for Indholden af det tredobbelte Natur-Rige, sandt jeg gandske saa særskilte, og slet ingen sammelte eller sammenhængende, end sige fuldstændige Efterretninger. Hvad underda, at jeg ikke heller tør udgive dette lidet som her fremlegges om den Sag, for at være noget fuldstændigt. Nej, mange betydelige Ting kunne legges hertil, andre kunne rettes og forbedres, af dem som i én eller anden Deel af den vidtløftige Natur-Lære, have haft Leylighed, at giøre fleere Forsøg, og ved egne eller andres Iagttagelser, at opdage fleere hidhenhørende Merkværdigheder. Indtil dette skeer, haaber jeg, at de Forstandigste af mine Landsmænd nøyes med nærværende første Forsøg, som venteligen vil give Anledning til det fuldkommere, i følgende Tider. Mit Haab herom understøttes fornemmeligen ved den større Fliid og Alvorlighed, med hvilken Natur-Lægen, lige saa vel hos os, som hos andre Nationer, nu om

stunder unegtigen befordres blandt den Studerende Ungdom, ligesom mange andre, særdeles vittige Land-Mænd i Vire Tider, synes at efterspore, ved egen Forfaring, de Naturlige Aarsagers Orden, Sammenhæng og Virkning.

Næst efter disse tvende Bøger, om Dannemarks Indbyggere og dets øvrige naturlige Indhold, som udgiøre nærværende Første Bind af den Danske Atlas, skal uopholdeligen følge, saa fremt Herren giver Liv og Kraft, den Chorographiske Beskrivelse selv, og der saa udførligen, som den af mig kand bringes til Veye, ved Hielp af alle muelige Efterretninger. Et hvert Skrift, i Stiftet hvert Amt, i Amtet hvert Herret, I Herredet hvert Kirke-Sogn og i Sognet hver Bye, Torp, Eneste-Gaard og særdeles hver Herre-Gaard, skal findes opregnet, og hvor noget merkværdigt forekomme, korteligen beskrevet. Siælands-Stift er allerede færdigt, og kunde have fundet Sted i denne første Tome, dersom man ikke med Fliid ville have indgaaet at giøre den alt for stor og bekaastelig paa eengang.

Behager det hernæst Læseren at vide, af hvilke Kilder jeg haver øset den Efterretning, som gives om saa mange og adskillige Ting, vort Fæderne-Land angaaende, da findes jeg ogsaa gandske villig til at giøre Rede derfor, ja jeg finder der fornødent, til den Ende, at jeg siden overalt kand være desto kortere, i at beraabe mig paa eet eller andet Hielpe-Middel.

I de ældre Tidens Historie, haves egentligen ikkuns tvende Original Skribentere, nemlig Saxo Grammaticus og Arild Hvitfeld, hvis Arbeyde siden af en Pontano, Meursio, Holber, Höyer, Parthenay, og Mallet er prøvet, poleret og fortalt indtil de nyere Tider. Saa haver og én og anden særdeles Part af Historien faaet sin merkelige Forbedring, ved en Mængde af andre Skribentere, blant hvilke en Thormodus Torfæus og Johannes Grammius unegtigen fortiene største Tak, af mig og en hver, ikke alleene hvad Kongernes og Folkets, men ogsaa hvad adskillige Stæders og andre Tings Historie angaaer. Den Geistlige eller Kirkelige Historie fra Hedenskabet af, indtil vore Tider, følgerigen mange Kirkers, Klosters, Skolers og andre Stiftelsers Historie, haver jeg længe siden bemøyet mig for at oplyse, og der i tilfældige viis, berørt endeel af alle Provintzers og Stæders Alderdomme.

(Af Annal. Eesles. Dan. Haver det femte og sidste Bind, som strekker sig til Aaret 1736, allerede længe siden været færdigt til Trykken, men maa hvile i Mser. Indtil Herren haver hiemkaldet mig fra sin stridende Kirke, da én eller anden upartiisk Sandheds Ven vel torde saa i Sinde at udgive det.)

Men naar her ikke spørges om den Danske Historie i Almindelighed, saa meget som i Særdeleshed, om en Chorographie eller Topographie, en Beskrivelse over Landene og Stæderne, da ere mine Forgængere paa den Vey, vel mangan og heel adskillige, skiønt ikkuns saa saadanne, som kunde giøre nogen synderlig Tieneste naar en hver betragtes for sig selv, men tages de i Samfund og lignedes med hverandre, da kommer dog, ved deres Fliid, noget saadant frem, som jeg her ikke kunde have savnet, uden merkelig Hinder i Sandhedens Opdagelse. De hidhørende Skrifter vil jeg saa korteligen opregne, nemlig:

Adami Bremensis Libellus de Situ Daniae & Reliquarum, quæ trans Daniam sunt Regionum.
Adskillige gange og I adskillige Format oplagt, tillige med same gamle Autors Kirke-Historie, til hvilken den føies, som et lidet Tilhæng af saa Blade. Der i berøres med en Summarisk Efterretning, noget lidet om alle tre nordiske Kongeriger, saavidt samme den gang, nemlig i det tolvte Seculo, endnu stode den Bremske Erke-Biskop Jurisdiction i Kirkelige Ting. Adamus som var en Canik i

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

Bremen, havde af Nysgierighed, gjort en Reise herind, til Kong Svend Estridsens Hof, og af denne Herre, som ikke var uden Studering, faaet én og anden mundtlig, dog saare ufuldkommen Beretning, om Landenes og Indbyggernes Egenskaber.

Saxonis Grammatici *Commentariolus de Regnorum Aquilovarium situ & Natura*, som findes blandt Republicas Elzevirianas, fra pag. 42 til 52 er, noget nær, af samme Beskaffenhed, som det forrige, da dog denne Autor var i Stand til, at beskrive sit Fæderne-Lands Tilstand i sin Tiid, hvis han havde haft det fulde Forsæt.

Jonæ Coldingensis, Pastoris gamstedensis *Coronarium, sive brevis Daniae descriptio: edit Sleswigæ Anno 1584 Franco 1594* 8. Her finds ikke meere end I de forige, tillige med endeel Urigtigheder, om hvilke een af mine Correspondenter advarer med følgende Ord: Cave Coldingensi credas: Tot. Certe in eo non sunt Periodi ac menda. En Dom, hvilken jeg dog finder noget haard. For Resten skrev denne Mand ikke ilde, efter sine Tidens Lys og Smag, var ogsaa noget alt for nidkiær Patriot, og ligesaa umild med Naboerne, som de paa den Tiid, mod os, hvor for det Kongelige Svenske Hof paastod hans Tilrettesættelse, som ikke blev afslaget.

Henrici Ranzovii, *Cimbriae ejusdemque partium, Urbium, Insularum & c. Descriptio nova*, Anno MDXCVII. Ct. Mscr. Som længe hande lagt utrykt, men Anno 1739 til Trykken blev befordret, at den Høyfortiente Her Ernst Joachim de Westphalen og findes i hans Monumentis ineditis Tom I pag. I- 163. Det angaaer egentlig ikkuns Dannemarks halve Deel, nemlig Nørre- og Sønder- Jylland, tilligemed Holsten, men bør dog her ikke forbigaaes, da der i haves mange gode Efterretninger om Landet og dets Indbyggere, skiønt alt sammen i kort Begreb, hvad særdeles Stæder angaaer, hvorimod Adlens Historie og adskillige andre Antiquiteter, derved merkilgen oplyses.

Johannis Jsaach Pontani *Chorographia Daniae, Traclusque ejus universi borealis descriptio*. Samme er et Tilhæng af hans *Historia Rerum Danicarum*, trykt in Folia til Harderwik 1631 og berører Landets Beskrivelse, for Historiens Skyld, men ikkuns saa løselig, paa de fleeste Stæder. Helsingør, saasom denne Autors Fødeby, og nogle faa flere Stæder, om hvilke noget merværdigt var ham bekiendt, forestilles udførlig nok, efter den Tiids Tilstand. Det øvrige anføres kuns ved en kort Opregnelser, eller og gaaes gandske forbi, ligesom det ikke var hans egentlige Hovet Sag, eller Historien selv, ved hvilken han haver fortient den Roes, som ham tillegges af Joh. Svaningio, med det Ære-Vers:

Pontanus Danos, Trojanos Scripsit Homerus

Magnus hic est Græcis, Major at ille Gothis.

Martini Zeileri Beschreibung derer Reiche Dannemark und Norwegen: Ulm 1648 og 1658 in Octavo. Oversat paa Latin 1655 in 12mo saa og paa Hollandsk, Amsterdam 1652, I same Format. Denne Autor grunder sig meest paa Pontani Arbeyd, og gaer ikke meget videre end han, this om en Fremmet kunde han ikke heller vide ret meget meere, paa den Tiid. Hans Methode er at opregne Stæderne, ikke efter deres natulige Lægd og Provitzernes følge, men efter Navnenes Alphabetiske Orden, saa at deraf ikke kand haves noget Sammenhængende Begreb.

Arndt Berendsens Danmarks og Norges frugtbare Herlighed. Kiøbenhavn 1656 in 4to, ligesom den forrige Autor alene opholder sig ved Kiøbstæderne, saa sigter denne fornemmeligen til Landvæsenet og Jordegodset i hver Provintz, særdeles i den første Bogs første Part, hvilken

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

indeholder dog meget saadant, som ligner en Chorographisk Beskrivelse. Siden er dette temmelig vidtløftige, og i sin Art priselige Arbeyds hovet Øyemerck, at undervisse Lehns-Mændenes, samt Adelens Fogedere og Forvaltere, om Jordegodsets Administration, Bondens Skat og Landgilde, samt den Spise-Taxt, som da holdtes paa Herregaardene.

Næst disse ved Trykken publicerte Lands Beskrivelser, bør ikke forbigaaes paa det Universitæts Bibliothek forvarte og vel copierte Mscr. I hvilket en af Fæderne-Landets Historie vel fortient Mand, nemlig Doct Petrus Johannis Resenius, haver søgt at raade Boed paa den Mangel af en Dansk Lands-Beskrivelse, under Navn af Atlas Danicus. Denne Titel overtalede mig Anno 1725 til at gjøre en lang og bekostelig Kiøbenhavns Reyse, skiønt forgiæves, thi ved min Ankomst, var Mfcr. Udlaant til Geheimraad Vincentz Lerche, som lod det udskrive, og jeg fik det ikke at see, føren nogle Aar efter, at det Skrift allerede var trykt, for hvis Skyld jeg ønskde at kiende vel bemeldte Herr Resenii Arbeide. Men da jeg endelig fik det under Øyne, fandtes saare lider merkverdigt, undtagen det samme som jeg allerede havde sanket Saxone, Hvitfeldt, Pontano og de tilforn opregnte korte Lands-Beskrivelser, saa og anført det, iden Bog, for hvis Skyld jeg længdes efter at kiende Resenii Mscr. Saa meget haver det forud, at Historia Personalis, særdeles Lehns-Mændenes Navne, flittig ere sammensøgte, og tiene særdeles til Oplysning i Adel-Standens Slegst-Register. Nogle Kiøbstæders gamle Privilegia, Gave-Breve, og Odens-Regler for Kosterne, findes ogsaa deri, Item her og der nogle ældgamle Opskrifter, men for Resten, saa got som slet intet tienden til Oplysning om en Provintzes eller Byers egentlige Beskaffenhed.

Imidlertiid var det Skrift allerede trykt, som nogle Aar blev holdt tilbage, i Haab om at see det forøget og forbedret ved Resenii Arbeyde: Skriftes Navn er Theatrum Daniae, oder Schau-Bühne des alten ind jetzigen Dannemarks ec. Bremen Anno 1739 4to. Jeg skrev det paa Tydsk, fordi jeg den gang boede blant dem, der meest brugde dette Sprog, dernæst fordi Øyemerker var, ikke saa meget at underrette Landets Egne, som Fremmede, om Dannemark, da mig syntes, man havde alt for liden og urigtig Kundskab derom, endogsaa i det næstliggende Tydskland, hvor Dannemark, paa den Tiid, syntes ligesaa fremmet som Rusland, og det ifølge af saadanne Begreb, som maatte reise sig af nye, saavelsom gamle Geographiske Bøger. Dette fortrød mig, ved Tilskyndelse af en saadan Patriotisk Nidkiærhed, som en yngre Alder havde maaskee alt for stor Deel i, helst da jeg den gang savnede de tilstrekkelige Historiske Hielpe-Midler, som siden, ved mange Aars Boelig her i Kiøbenhavn, have været at udhendte af rigere Kilder. Kort sagt, endskiønt bemeldte Schau-Bühne des alten und jetzigen Dannemarks var næsten alleene en Samling af alle hidhenhørende trykte Bøger, ikke uden adskillige Feyl og Manglers-Poster, og dertil vanziret ved nogle meget slette Kaaberstykker, saa blev den dog Udenlandsk vel optaget og anseet for det jeg ønskede, nemlig, den første Anledning, som Fremmede fandt til at gjøre sig noget fuldstændigere og rigtigere Begreb om Dannemark. Dette kiendes og i de almindelige Geographier, Lexicis og deslige Bøger, som siden den Tiid, nemlig Anno 1730, ere trykte, hvilke i de Artikler som forekomme om Danske Provintzer og Stæder, kiendelig nok have fuldt bemelte Skrifts Veyviisning.

(Blandt de Ting, som den gang opmuntrede mig til bemeldte Arbeids Udgivelse, var særdeles ei Brev fra Mag. Christen Tychonius Lassen da værende Stifts-Propst i Viborg, hvilken ikke mindre end jeg, beklagede den alt for store Mangel paa Efterretning om Dannemarks Chorographie, hvor ved ikke alene vi selv (særdeles Lemmerne af visse Regerings-Collegier og mange andre Embeds-Mænd, holdtes i Uvidenhed, om en Deel af det der villigen burde og kunde være dem bekiendt, for

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

at undgaae betydelige Feiltagelser) men ogsaa Fremmede, bleve forledte til at giøre sig mange meget urigtige Begreb om vort Land, og det paa en Tiid, da Landenes Beskrivelse i Almindelighed, var hos andre Nationer, en særdeles yndet og elsket Videnskab. Af bemeldte Brev vil jeg herom anføre følgende Ord: Jamque in finu nobis gavifi fumus, Te opri, tot antea viris in gloriam seculi & Arctus natis tentato, fed fatorum injuria hactenus nobis invifo, manus admivisle labori isti gloriosissimo pares futuras. Scilicet dum hoc avo antiquitatibus fuis eruendis, linhuæ poliendæ, glebæ patriæ delinenadæ, strenue invigilent Galli, Britanni, Itali, Germani & hac certe parte, laudes coeterorum, vel æqvantes, vel supergresfi vicini Eveci, immo cum patriæ suæ, frigidæ & Sterili, ante centrum hos annos, operam hane nava´verit immortalis ille Arngrimus, nos Dani, nescio qvo malo Sydere, patriæ dulcissimæ, milleque calamorum laboribus dignissmæ, desumus, res ejus facras, prosanas, antiqvas, modernas filentio, nee Resenii, Bartholini aliorumque immensos labores, vel in Epitomen redigimus, vel publico sistimus; immo eos splendido qvidem carceri (det Kiøbenhavnske Universits Biblotek) sed carceri tamen, mancipamus. Conqverimur de contemptu exterorum, qvin potius de ea nos, patriamque nostram vindicamus. Accusamus Majores nostros negligentia qvin caveamus, me eandem de nobis contilenam canant posterii & c.)

Da det nu skeede, som tilforn blev erindret, at Hans Kongelige Majestæt, Anno 1760, tilkiendegav mig sit allernaadigste Behag, i der publicerte Skrift, Origines Hafnienses, og end meere i samme Arbeides Fortsettelse, samt en Lands Beskrivelse over alle Danske Provintzer, saa udkrævede min allerunderdanigste Pligt, efter liden Evne, at fuldbyrde en saa naadig og for Videnskabernes, samt almindelig Velfards Udbredelse, omhyggelig Konges Villie. I Begyndelsen meente jeg, dette Arbeyd kunde meget lettes, ved at legge bemelte Theatrum Daniae til Grund, og alene her eller der, giøre nogle Tillæg og Forbedringer paa de messt manglende Steder. Men disse sidste bleve omsider saa mange, og de nyere Efterretninger, Forbedringer og Tillæg, fandtes ligeledes saa vigtige, at det gandske Arbeyd maatte omstøbes og knap én eller anden Periodus kunde blive, som den var. Følgelig foretog jeg mig at udarbejde vort Lands Beskrivelse, efter en gandske anden Plan, henrettet til et Høyere Øyemerk, nemlig ikke alleene de historiske, men ogsaa de Physiske og Oeconomiske Efterretninger, thi at et saadant Historisk Skrift bliver tillige Pragmatisk, eller beqvemt til nogen virkelig Brug og Nytte, er uden Tvivl dets bedste Priis, mod hvilken de Antiqvariske eller andre, alleene til Curiositetens Fornøyelse hensigtende Efterretninger, ikke veye op, endskiønt de ogsaa i visse Ting, kunne tiene til noget Gavn, saavelsom til Sinds Foriystelse.

For at opnaae dette dobbelte Øyemerk, haver jeg giort mig al den Fliid og Umag, som min Alder og øvrige Omstændigheder, ville tillade. Mine Hiælpe-Midler have været, deel forrige Tidens Udtog af mange Cantzellie-Protocoller og Archiv-Documenter, deels Landmaalings-Contorets Registranter, deels en vidtløftig Brev-Vexling, hvilken til den Ende, i alle Provintzer, maatte søges med adskillige saadanne Mænd, som største Deels, vare mig af Person ubekiendte, men dog ved Rygte saa vidt bekiendte, at jeg af deres grundige Indsigt og troværdige Beretning, om det Amt eller den Bye, de boer udi, kunde opklare og bestemme mit begreb, angaaende det naturlige, saavelsom vilkaarlige der i Egnen.

(Hvilke disse corresponderende Patrioter have været, og hvad deres Redebonhed haver udrettet, til desto bedre Indsigt i visse Provintzer, Personers eller andre Tings Beskaffenhed, det skal paa sine Steder, efter forefaldende Anledning, med skyldig Tak erindres.)

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

Des foruden haver jeg haft nogen hidhenhørende Efterretning af de Kongelige Amts-Mænds Besvarelser, som Ao. 1743 bleve indhentede ved Requisition af et Kongeligt Allernaadigst Rescript, hvor i dennem tilsendtes en god Deel Spørgsmaal, Hensigtende til samme Øyemerck, nemlig hvert Amts naturlige, saavel som borgelige Tilstand og Beskaffenhed.

Disse Besvarelser ere ikke indkomne fra alle Provintzer, hvilket høyiligen beklages. Ikke heller ere de som virkelig haves, lige grundige, udførlige og alt saa tienlige til Øyemerket. Men saadanne Egenskaber have nogle af dem i Sandhed, hvilket Læserne og jeg selv med megen Tak haver at erkiende, saavel i Henseende til velbemeldte Kongelige Amtsmænds, som andre private Correspondenters Omhue og Redebonhed.

(Saa vidt som disse Efterretninger fandtes hos Velbr. Hr. Justice-Raad og General Kirke-Inspecteur Erich Joh. Jessen, nemlig nogle Amter i Siælland og Fyen angaaende, haver jeg udbedet og bekommet dem af hannem til laans, ønskende at af det Slags havde været en fuldstændigere Samling. Efter at dette var skrevet, er mig fra den Kongel. Casserer, Velbr. Hr. Justice-Raad Linde gunstigt tilsendt en god Deel hidhenhørende skriftlige Beretninger, som forefandtes efter afgangne Hr. General-Major de Thurah, og af Hans Velbr. Vare indhentede, allemeest fra Biskoperne i hvert Stift, ligesom ved dem, fra deres underhavende Presteskab. Der findes vel det allermeste af den Beskaffenhed, at det gaaer uden for min Cirkel, eller dette Skrifs egentlige Grendser. Dog findes deri ogsaa her og der, nogle hidhenhørende, een efterrettelige og gode Anmerkninger, særdeles visse Kirker og Herregaarde angaaende. Følgeligen erkiendes ogsaa dette med offentlig Taksigelse, baade mod Samleren, som bestemmede det til sin Danske Vitruvii Fortsettelse, og mod velbemeldte Hr. Justice-Raad Linde, som ubedet og af ædelmodig patriotisk Drift, meddeelede mig det, som han holdt for, ved min Haand at kunde reddes fra Undergang og Forglemmelse.)

Én Ting bør endnu erindres, i henseende til Herre-Gaardenes Opregnelse og korte Beskrivelse, samt deres forrige og nærværende Beboere eller Eyermand, nemlig at særdeles denne sidste Post, allermeest er bleven oplyst ved min kiære Svogers Hr. Justice-Raad H. De Hofmands Samlede Fundatzer, et priseligt og i adskillige Hensigter saare nyttig Arbeyd, som indeholder lang meere, end hvad Titlen synes at love.

Hernæst maa jeg ogsaa give nogen Efterretning om de adskillige Land-Kort og andre Kaaberstykker, som indeholdes i denne Danske Atlas. Hvad de første angaaer, da veed en hver, at vi hidindtil ikke have haft andet end nogle faa Generale og alt for urigtige Landkort over Dannemarks Rige, over de Danske Eylande og over Jylland, særdeles udgivne af Mercator, Vischer, Jansson, Bleau, Schenk, Sanson, deWit, Valk, Homann og fleere, samt hver gang med liden Forbedring copierte efter hinanden. *

(* Udi Doct. E. D. Haubers Arbritz und Versuch einer umståbdlichen Historie der Kand-Carten und der Geographie, anføres P. 11. Sect. 11. p. 99. endnu nogle flere Auctores og Editioner af Landkort over Dannemark. Saa haver og Hr. Justitz-Raad E. J. Jessen, i sin nyeligen udgivne Norges Beskrivelse Cap. 1 p. 18. Seqv. Nøye eftersporet saadanne Land-Kort, som forestille alle tre Nordiske Kongeriger i Samfund.)

Noget nær af samme Slags er ogsaa det Kort, som findes i mit Ao. 1730 til Bremen udgivne Theatro Daniae. Én Deel af de forrige Feyl bleve vel rettede, men de tilbageblivende vare dog alt for mange,

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

saa var og Kaaberstikkerens Arbeid geraadet saa fuskeragtig, at jeg gjerne ønskede, der ikke nogen Tiid havde blevet publiceret af den Bremske Forlegger. Følgeligen bliver det alt for vist, at Vi undtil denne Tiid, ikke have saadanne Danske Land-Kort, som bør settes i Ligning mod det, de fleeste andre Lande kunne fremvise. Denne unegtelige Mangel have Udlændere ikke heller forglemt at bebreide os, ja endogsaa at henregne den til et Beviis paa Nationens Efterladehed, som ville lade det komme an paa, hvad Hollænderne kunde berette os derom. *

(* Saaledes dømmes den ellers temmelig uparthiske og billige Monfr. Vernon, i sin Voyage en Dannemarc pag. 212. Les Danois font trop par esseux pour les faire, & se contentent de ce que les Hollandois leur en disent.)

Imidlertid er det længe siden, at man her til Lands haver været betænkt paa noget deslige, skjønt uden ønskelig Følge og Fre, gang. Om de allerførste Forsøg paa Danske Land-Kort, haves ikkun liden Efterretning, dog vil jeg derom anføre, hvad jeg haver fundet. Da Søefarten florerede i Wisbye paa Gulland, som den gang var Dannemark tilhørende, siges disse Skippere og Kiøbmænd at have gjort sig nogle Sø-Kort, over vore Lande, følgeligen ogsaa aflagt Landstrekninger, uden at bekymre sig om det øvrige. See P. Bertii Tabul. Contract. L. I. Tab. Gothland edit. Amsteld 1600. Dernæst skal en Monk ved Navn Sorte Claus, have gjort en Afridsning over heele Dannemark, efter J. J. Pontani Beretning, som dog ikke melder enten Tiden, eller dette Arbeids Gyldighed **

(** Claudius Niger dedit delineationem rotius. Pontan. Hist. Dan. Pag. 785. Da de Tydske gemeenligen tage Nicolaus og Claus for eet Navn, kunde man maaskee formode, at bemeldte Claudius var den samme Nicolaus Donis, en Monk, som skal have gjort de første Land-Kort over disse Nordiske Lande, hvilke findes i Ptolomæi Geographiske Bøgers ældste Edition af Ao. 1482, og have saare liden Overeensstemmelse med Naturen. Om denne Autors Navn, skriver vor lærde Doct. E. D. Hauber, i sin Abriz einer Historie der Land-Carten, pag. 17. Saaledes: Dieser Nicolaus wird von andern Hahn, von andern Donis, von andern Germanus genennet, udn halt diese Nahmen vor eines, der vortressich gelehret Hr. Fabricius, Biblioth. Græcæ L. IV. C. XIV. P. 413. Setter jeg det muelige Fald, at Pontani ovenbemeldte Claudius som her til Lands bar Tilnavn af deb'n Sorte, kand være samme Land-Kort-Mager, som andensteds kaldes Donis og Hahn, da torde disse sidste Navne, maaskee ved en Skrivefeil eller utydelig Abreviation, betegne Danus eller Dahn, i steden for Donis eller Hahn, thi udenlands fik Petrus de Dacia og fleere Lærde paa den Tiid, Tilnavnet af deres Fæderne-Land, skjønt de hiemme kaldtes anderledes, dog dette er ikkuns en uvis Gidsning.)

Efter kirkens Reformation var det først, at de hidhenhørende Mathematiske Videnskaber, tillige med den Saliggjørende Kundskab, begyndte at udbrede sig her til Lands, og føres i bedre Brug. Fra den Tiid af, var man ogsaa betænkt paa, at forfærdige Landkort over Dannemark og dets adskillige Provintzer. Dog, efterdi Kaaberstikning endnu var rar, kom intet for Lyset, men det blev, ligesom længe derefter, henlagt i Kongernes eller andre Herrers Gjemme. Den Lærde Ridder Tycho Brahe, som i saa mange andre Maader, gjorde den Lærde Verden stor Tieneste og sit Fæderne-Land Ære, var vel én af de første, der med Alvorlighed tænkte paa at opsøge, samle og publicere de Danske Landkort, som han vidste her og der at findes, særdeles i det Kongelige Archiv. Her om vidner blandt andet følgende Brev fra Kong Friderico II. til Doct Jacob Madsen: saaledes lydende.

Vor Gunst tilforn. Vider, at Vi naadigst have bevilget os Elskelig Tyge Brahe, vor Mand oc Tiener at maa bekomme, saa mange *Chartas Cosmographicas*, eller Mapper, som kand findes i Vort Liverie, der paa Vort Slot Kiøbenhafn, oc er om Vort Rige Dannemark eller Norge, eller nogen andre vore Lande, til videre Efterretning udi nogen sin Forehavende, hvor om han os berettet haver. Thi bede Vi Eder oc ville, at I alle sammen Chartas og Mapper, som der findes, oc vore Riger oc Lande indeholde, hannem tilstiller, oc derpaa tager hans Beviis. Dermed skeer Vor Vilge ec. Andvordskuff den 11 September Aar 1585.

Her af sluttes, at endogsaa længe for den Tiid, er giort Samling af Landkort over de Danske Provintzer, og at, da disse komme i den berømmelige T. Brahe Hænder, men han, des værre, kort efter, matte undviige sit Fæderne-Land, saa ere formodentlig Landkortene ligesom han, komme i Landflygtighed, og omsider i uskiønsomme Folkes Hænder. Det kunde her hos spørges, hvad denne store Mands egentlige Forehavende var her med, og om han den Tiid, haver arbeidet paa noget saadant Historisk og tillige Geographisk Skrift, som Fæderne Landet, siden hans Bortgang, haver savnet? Denne Sandhed kan atter opdages og stadfæstes ved et andet Konge-Brev, af samme Aar og faae Dage derefter dateret. For den Lærde Histories Skyld, er dette Brev ogsaa værd her at finde Sted. Brevet er til Gert Ranzow, Lehns mand paa Cronborg.

Vor Gunst tilforn. Viid at os Elskelig Tyge Brahe til Kundstrup vor Mand og Tiener, underdanigst haver ladet give os tilkiende, hvorledes han haver udi Sinde, at ville lade noget synderligt udgaa, om fremfarne oc afgangne Konninger udi Dannemark, efter den Maneer, Ordning, Contrasey oc Skik, som paa det Tapetzerie, vi have ladet gjøre paa Vort Salder paa Vort Slot Kronborg og forordnet, underdanigst derfor begierendes, at Vi naadigst Ville unde hannem at maatte bekomme fremfarne Konningers Contrasey, efter som de der findes afcontraseyet, hvilket Vi hannem naadigst ikke ville benegte, dedendes dig derfor oc ville, at naar han dig derom besøgendes vorder, du da befaler vor Contraseyer, eftersom de paa bemeldte Tapetzerie ere forordnede, oc forefindes, desligeste bestille at afskrives de Danske oc Tydske Riim, som derom giort er, og fornævnte Vor Contraseyer tilstiller, at fornævnte Tyge Brahe desbedre sig derefter kunde have at rette. Dermed skeer ec. Actum Andvordskouff den 18 Septemb. Aar 1585.

Begge disse Breve vise da tydeligt nok, at Tyge Brahe den gang haver haft et betydeligt Arbeyd under Hænder, angaaende deels Kongernes, deels Landenes Historiske Forestillelse, ikke alleene med Ord, men ogsaa med trykte Landkort, Portraitier og deslige Billeder. Et Arbeyd, hvis Tab høyligen maa beklages, efterdi den Mand, som havde lagt Haand derpaa, var én iblant tusende. Nu, den historiske Deel deraf, blev kort efter udført af en anden stor Mand, nemlig Rigens Canzler Arrild Hvidfeld, hvis høye Embede gav ham dertil bedst Leilighed. Men Arbeidets Geographiske Del og de forbemeldte Landkort, som her egentligen hensigtes til, have Vi høyligen savnet;

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

Mange Aar efter den Tiid, nemlig Ao 1639 gav Høysalig Kong Christianus IV. Tilkiende, at han ikke mindre end Hans Hr. Fader, ønskede at see en Dansk Lands-Beskrivelse, oplyst ved Landkort over alle Provintzer, findende deres Mangel værd at afhielp, endskiønt det ikke synes at den gode Herre haver opnaaet sit Ønske. Men at Hans Kongelige Majestæt gjorde sit dertil, derom findes et troværdigt Vidnesbyrd i Hans Historie, beskreven af Conferentz-Raad Niels Slange, som Tom. II. p. 981 giver følgende Efterretning Ao. 1639. ”Doct Johan Laurenberg Professor i Mathematiken paa Soer-Academie, én af de Lærdeste Mænd, som her i Landet have levet, fik Befaling af Hans Majestæt, at reise Dannemarks Lande og Provintzer igiennem, og et Landkort over hvert af dennem at forfatte”. Om dette priselige Forsæt, som toges 9 Aar før Kongens Død, nogen Tiid blev satt i Værk, eller om det, ligesom meget andet, forblev inter pia defideria, skal jeg ikke sige. I det mindste findes nu ikke nogen Efterretning, angaaende saadanne Landkort som Laurenberg skulle have giort. Jeg formoder, at hans Omreise i Rigets Provintzer, særdeles i Skaane og i Jylland, faa Aar derefter være hindret, ved de Svenskes uformodentlige Ovefald og mange deraf flydende Uleyligheder.

Udi Høyloflig Kong Friderici III. Tid, blev her atter lagt Haand paa ligesaadant Arbeyd, og den gang kom det ogsaa noget videre, skiønt ikke til den Fuldkommenhed, at det kunde legges Publico for Øyne, undtagen saa vidt Fyrstendømmet Slesvig angaaer. Det ypperlige Arbeid som de tvende brave Mænd Caspar Dankwert og Joh. Meyer udgave midt i forrige Seculo, under Navn af Schleswig Holsteinische Landes- Beschreibung, var en Begyndelse, som efter Kongelig Befaling, skulle have været videre fortsat, og efter samme Indretnings-Maade, fuldført over alle øvrige Danske Provintzer, thi Joh. Meyer saasom Landmaaler og Kortenes Forfatter, drog Nørre Jylland, Fyen, Siælland, Laaland og de mindre Eylande, igiennem, for at optage ved Geometrisk Tegning, endogsaa hvert Amt eller Lehn, ja paa nogle Stæder hvert Herret, og at lade dem, ligesom de Slesvigske og Holsteenske, ved Kaaberpladers Aftryk publicere. Aarsagen hvorfor det sidste ikke virkeligen paa fulgte, kand jeg vel ikke sige med nogen Vished, men saa vidt jeg formoder, standsede Verket ved de Svenskes Indfald Ao 1658, da det Fyrstelig Gottorpske Huus tog Parthie med Fienden, mod det Kongelige, og ved den endelig paa fulgte Freds-Slutning, søgte at gjøre sig løs fra al Forpligtelse mod Dannemark. Meyer og Dankwert, saasom Fyrstelige Undersaattere, arbeidede da ikke meere som tilforn, som felleds Regning, og alle de Landkort, som den første havde optaget i Dannemark, maa af ham, eller hans Arvinger, være indleverte i det Fyrstelig Gottorpske Bibliothek. Der laae de indtil Ao 1713 da Deres Kongelige Majestæt, Kong Fridericus IV. Lod dem overbringe til sit Bibliothek her i Kiøbenhavn, hvor de endnu forvares, og med Kongelig Allernaadigste Tilladelse, have været mig laante i Halfandet Aars Tiid, til Brug i denne Danske Atlas, saa vidt man fandt dem brugelige eller værd at følge, i Mangel af nyere og bedre Kort. *

(* Tallet af disse Meyerske Special Landkort over de Danske Provintzer, er om jeg ret mindes 52 Stykker, men for den største Deel ilde conditionerte, dels sønderrefne og maculerte. Des foruden er det ikkuns de allerførste Bronillous eller Udkast, tegnede rudi linea, og hvad Stedernes Navne angaaer, meget urigtige, formedelst den tydske Autors Skrive-Maade, hvilken man haver stræbt at rette og forbedre; Længden selv, Grendserne og proportio relativa distantia, er ved Monfr. Fester, som en accurat Geometra, meget rettet og forbedret særdeles paa de Steder, hvor man haver haft nøyere Oplysning)

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

Efter disse sidste haver jeg søgt og randsaget paa alle de Steder, hvor noget deslige kunde være at formode, og da de fleste Forbedringer ere foretagne ved deres Veiviisning, saa bør jeg her give nogen Beretning derom.

Den allerstørste Hielp til rigtigere og bedre Landkorts Forfærdigelse, haver man haft af 7 Stykker saadanne Landkort, som Høysal. Kong Fridericus IV. Omtrent Ao. 1720 lod optage ved Villars, i Anledning af de da anlagte nye Rytter-Districter i Siælland, Fyen og Jylland. Disse forsvares paa det Kongelige Rentekammer, og fattes, saa vidt jeg skiønner, alleene dette, at Lægdernes Grader ikke ere tegnede ved Siden. De ere i hver Kant af eet pat Alnes Storhed, følgerigen meget udførlige, derhos vel tegnede og ved nøye Eftermaalning, samt Ligning mod alle øvrige, befundne de aller accurateste, hvorfor man og allermest haver lidet paa dem, saa vidt de strekkede sig, nemlig over Kiøbenhavns, Cronborgs, Fridrichsborgs, Antvortskovs, Bordingborg, Tryggevelde, Dalum Klosters, Rugaards, Koldinghus, Skanderborgs og Dronningborgs Amter.

Hernæst haver man haft for Øyne tvende Generale Landkort over heele Dannemark, det Kongelige Archiv tilhørende, Længden af det eene er hen ved 3 Alne, og af det andet 2 Alne. De ligne hinanden meget, men ingen af dem fortienner at følges, skjønt de synes temmelige nye og det første siges at være optaget efter Hans Excellence Geh. Raad Vincentz Lerkes Foranstaltning. Tegningen og Coloriten er meget skiøn, og da man først fik dette Kort at see, kunde ikke andet formodes, end at det væsentlige havde svaret hertil. Men skulle nogen i følgende Tider, faae i Sinde at rette sig derefter, da advares om mange og meget vigtige Afvigelse, som ved nøyere Prøvelse ville finde sig, særdeles i Jyllands Egne.

Over Siælland i Særdeleshed haver man haft, foruden de forbemeldte fra Rente-Kamret over Rytter-Districterne, nogle Generale Kort i maadelig Format, saasom eet forfærdiget af den Kongelige Land-Maaler Monfr. Grue, et andet af en ubekjendt Haand, som synes accuratest i Henseende til Søekysterne, ligesom dernæst liggende Hafgrundes Dybheder, over alt ere betegnede med Tall, hvoraf man slutter at det er en Søe-Mands Arbeid. Det tredje og bedste Siælandske Kort er hans Høyærv. Hr. Biskop Ludewig Harboe tilhørende, og af hannem paa de aarlige Visitations-Reiser befundet rigtigt, frem for de fleeste andre.

Noget nær, dog ikke slet saa paalideligt, er et Kort, Hr. Professor Egede tilhørende, og af ham selv forfærdiget. Samme forestiller heele Daniam Insularem, eller Siælands, Fyens og Lalands Stifter, og haver, i Henseende til de tvende sidste, gjort best Tieneste, tillige med et andet stort Kort over Fyen alleene, forfærdiget af en Anonymo, saa og et Fynsk Kort, under Husmands Navn, meddeelt af Hr. Justice-Raad Langebeck, vel brugeligt ved Sammenligning med forbemeldte af Professor Egedes Haand, item med de tilforn ommeldte smaa Speciale Kort af Meyers Haand, hvilke, hvad Laaland, Falster og Langeland angaaer, have været temmelig brugbare.

Over Samsøe haver P. J. Resenius (*) og over denne Øe, saavel som Bornholm Hr. General Major de Thura givet os endogsaa trykte Special Kort. Det sidstes Rigthighed tages saa meget mindre i Tvivl, da det er gjort af den meget accurate Hr. Professor Kofod, hvis tidlige Dødsfald er at beklage, i Henseende til den gode Begyndelse som han, paa Kongelig Befaling, havde gjort med nogle Siælandske Districters Opmaalning.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

(*) Fleere Land-Kort end dette eene over Samsøe, haver Hr. Resenius ikke ladet forfærdige, hvilket erindres til Efterretning for dem, som staae i den Tanke, tagende der til Anledning af de mange Kaaber-Plader som han lod stikke, med Danske Kiøbstæders Grund-Ridsninger og af hvilke ikkun haves gandske faa Aftryk.

Ved Kortene over det faste Land, haver man først, hvad Hertugdømmet Slesvig eller Sønder Jylland angaaer, med temmelig Sikkerhed kundet følge Mejers trykte Kort, saaledes som de findes i Danwerts Lands-Beschreibung, og der ikke foretaget nogen synderlig Forandring, uden alene paa Vester-Kanten, hvor Vand-Floderne og de siden paafulgte nye Kogers Indtagelse, ved bye Diger og Dæmninger, have gjort nogen Omskiftelse, særdeles i Tønder- og Husum-Amter. Derved haver man rettet sig efter et Kort, som hans Excellence Herr Geheime-Raad Wilhelm von Holstein har haft den Naade at meddeele, ligesom og et andet Kort, hans Excellence Geheime-Raad Demerciere tilhørende, over den af ham foretagne kostbare Inddigning, lige ud for Landskabet Bredsted. (*)

(*) Naar der nye Speciale Landkort over Fyrstendømmet Schlesvig kommer for lyset, ville disse Forandringer være kiendelig.

Udi Nørre Jyllands Øster-Side, haver man, særdeles hvad Koldinghuus- Skanderborg- og Dronningborg-Amter angaaer, fornemmelig fulgt Rente-Kamrets Kort over Rytter-Districterne, hvor om tilforn er meldet. Dernæst et af Herr Justice-Raad Anchersen meddeelt stort Situations-Kort, over Limfiordens gandske Strekning tvers igiennem Landet, samt de paa begge Sider i Aalborg- og Viborg-Stifter paagrensende Egen. Et Arbeyd, som Anno 1742 er foretaget, i Anledning af de næstboende Proprietariers Stridigheder om Fiskeriet i Limfiorden. Autor er den Kongelige Conducteur Skoustrup, og Arbejdet eet af de paalideligste, skjønt ikke uden al Feil. Over Kalløe-Amt (*) Vendsyssel, haver man fundet meere end sædvanlig Hielp af de Meyerske Speciale Kort, som her have behøvet mindst Rettelse. Over Vild-Mosen og dens paagrensende Steder i Aalborg Huus-Amt, hvaer Kammer-Raad Scheldes Kort, optaget Anno 1752 og naadigst meddeelt af deres Excellence Herr Geheime-Raad og Ober-Hof-Marschal Grev Moltke, givet nogen nøyere Kundskab, ligesom det lidet Kort over Stiernholms Amt, der findes i Herr Justice-Raad de Hofmands Fundazer, haver der hiulpet til rette.

(*) P.S. Endnu nogen nøyere Beviisning i Kalløe-Amt, er siden indsendt af Velærværdige og Høylærde Mag. Erich Giörup Begtrup, Sogne-Præst til Vistoft, som haver haft den Godhed, at meddeele et af ham selv rettet og forbedret Special Land-Kort over bemeldte Amt, saa og dertil føyet en udførlig og meget efterrettelig Beskrivelse over hvert Sted.)

Paa Nørre Jyllands Vester-Kant, saavelsom midt i Landet, haver man, i nogle Distrikter seet sig nødsaget at legge meer bemeldte gamle Meyerske Special-Kort over hvert-Herret, til Grund, men dernæst søgt nærmere Raad i andre tegnede Land-Kort, saasom et over Thye Land, taget efter Herr Oberst-Lieutenant Mollerups Foranstaltning, og uden Tvivl af hans egen Søn, saasom en Liebhaber af Land-Maalning. Et dito over de tvende Amter Lundenes og Bouling, forfærdiget ved Birke-Foget Christen Pedersen Haae, Anno 1745 og meddeelt af Herr Justice-Raad Langebeck. Et dito over Middelsom Herret og fleere Districter i Viborg Stift, hvilket frem for alle andre, faldt vanskeligt at bringe i nogen Oplysning og ordentlig Sammenhæng, men efter Anmodning, blev udført af Monfr. Laurids Hasse i Viborg. Et dito over Randbøl-Hede og der saavelsom andensteds anlagte Colonier, af Cassereren Monfr. Sören Thestrup (*)

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

(*) Noget sildigere, dog betimelig nok, er mig af Velbaarne Herr Capitaine T. R. Teilmand, Herre til Endrupholm meddeelt, foruden mange andre ypperlige Efterretninger, et ganske udførligt og ikke mindre zirligt Special Land-Kort over Skads-Herret, i Riber-Huus Amt, af ham selv trigonometric optaget, saavidt man skiønner, med den Accuratesse, at man ønskede, alle øvrige Provintzers Forestillelse maatte svare dertil.)

Alle disse gamle og nye tegnede, meere og mindre efterretlige Land-Kort, tilsammen hen ved 100 Stykker, ere saa nøye som mueligt, med hverandre blevne confererte og efter deres væsentlige Indhold, i hver Provintz, sammendragne, samt efter en fast Scala eller Maale-Stok, proportionerte saaledes, som de i denne Danske Atlas efter haanden forekomme, baade i Generale og Speciale Stykker.

Den Geometra, som herpaa haver anvendt et par Aars utrettelige Fliid, og uden tvivl gjort sig sit Fæderne-Land forbundet, er Monfr. Didrich Fester. Paa hans rare Genie i Mathematiske og Mechaniske Videnskaber, ere tilforn fleere Prøver aflagte (*) og at han haver viis en ugemeen Stadighed, Eftertænkksomhed og Accuratesse i det rigtigste og sammen føye det væsentligste af saa mange ulige Kort, over enhver Provintz, derom kand jeg, som dagligen haver haft hans Arbeyds Fremgang i mit eget Huus, under Øyne, aflegge et sandfærdigt Vidnesbyrd.

(*) Se Danmarks og Norges Oeconom. Magazin Tom. IV. P. 365. V. 87. 107. VII. 246.

Imidlertid vil hverken han eller jeg, udgive disse nye Land-Korts Accuratesse for at være saa stor (da den grunder sig paa andres adskillige Opmaalninger) som, hvis Opmaalningen af ham selv var forrettet, og Operationens Maade anvist, til Kienderes fulde Forsikring. (**)

(**) Uforbederlige og ganske fuldkomne Land-Kort hos os eller andre, ere knap nogen Tiid at vente, thi Tingene og Stederne ere en Omskiftelse underkaste, fra Secula til Secula, ja ofte i langt kortere Tiid. Nu nedlægges en Bondebye og bliver, desværre, en Hovet-Gaard. Nu omskiftes Gaardenes Navne efter adskillige Eyerens Behag. Nu groer en fersk Søe til og blive Mose, nu tager Aaen et andet Løb. Nu tager Havet et Stykke Land bort. Nu indtages, andensteds, et Stykke Haf-Grund ved Inddigning ec.)

Noget saadant maatte Efterkommerne snarere formode, af de høystpriselige Anstalter, som, paa Kongelig Allernaadigst Befaling, og ikke uden anseelig Omkostning, forleden Aar ere begyndte, med Kort-Væsenets ordentlige Indretning, ved visse til Landmaalning udsendte Studiosos, under Opsigt of Styrelse af vores berømmelige Hr. Professor Hee. Det Arbeyd maa endeligen naae en langt høyere Grad i Fuldkommenhed, og da de adskillige Grunde tillige angives ved Tegningen, enten som Ager, Eng, Skoug, Hedemark ec. Saa kand af disse ganske Specielle Kort over hvert Amt, ventes endogsaa en meget stor Oeconomisk Brug og Nytte.

Men hvad den Historiske Efterretning angaar, da meener jeg, at nærværende Arbeyds Accuratesse og Nøyagtighed nogenledes skal svare til Øyemerket. I det mindste have vi her til Lands hidindtil ikke haft noget trykt Land-Kort, som kunde ligne disse, enten i Rigtighed eller Udførlighed, særdeles hvad de Specielle Land-Kort angaar, som føyes til de følgende Tomer, da denne første Tome, efter sin almindelige Indhold, viser alene et General eller almindeligt Kort, afdeelt i Stifter og Amter, hvorimod de følgende Tomers Speciale Kort over hvert Stift, ere afdeelte i Herreder.

Ville nogen spørge om samme Arbejds Rigtighed, i henseende til Graderne paa Himlen, da tilstaaes gierne, at elevatio poli ikke er tagen paa adskillige Steder i hver Provintz, men i Mangel af Leylighed dertil, meener man, det kand, efter nærværende Øyemerk, være Forsikring nok, at Kiøbenhavns Meridian er lagt til Grund, og at fra denne Punkt, er skeet den allerhøyagtigste og rigtigste Udmaalning til begge Sider. Naar faa dette kommer dertil, at hver Provintzer Lægde og Landstrekning, efter Compasset er udsøgt af de allertroværdigste blandt bemeldte mange Land-Kort, saa følger ogsaa, at hvert Stykke er henlagt under sin rette Grad og Minute, saa fremt terminus a quo, er rigtig fundet paa Kiøbenhavns Observatorio, hvor om ikke kand have nogen Tvivl.

Angaaende den Orthographiske Rigtighed, som savnes i de fleste Landkort, hos os og andre, i Henseende til visse Byers og Steders Navne, da haver man ogsaa baaret al muelig Omsorg for at komme den langt nærmere end tilforn, skiønt det dog vel kand være ventelig, at én eller anden som nøye er bekiendt paa Stedet, vil have dets Navn skrevet anderledes. Udtalen er adskillig, og efter den have de første Tegnere rettet sig. Nogle af disse have været udlændske og altsaa skrevet mange Navne efter deres Sprogs Maade. For at rette de fleste, om ikke alle disse Feil, haver ovenbemeldte Monfr. Didrich Fester stedse haft hos sig, en lærd og veløvet Candidatum ved Navn Jacob Paullin Claussen, nu meget vel fortient Medarbejder i Ordet for Foborg Meenighed, som baade i Skrive-Rigtigheden og andre tvivlagtige Ting, haver været hans Raadfører, naar jeg ikke selv kunde være tilstæde. Rette-Snoeren haver været, i Henseende til Herregaardens Navne, Hr. Justice-Raad H. de Hofmanns Fundatzer, i Henseende til Kirke-Byerne, den geistlige Calender, men hvad mangfoldige mindre Landsbyer, Torper og eenlige Steder angaar, saa vidt samme kunde rummes paa de Speciale Kort, da haver man meest rettet sig efter Land-Maalnings Contorets Protocoller, af hvilke, for saadan og flere Aarsagers Skyld, ere giorte paalidelige Extracter. Alt dette meldes her, for at vise saa meget, man haver ikke gaaet skiødesløs eller letsindig til Verks i et Arbeid af den Betydenhed, endskiønt man derfor ikke vil paastaae, at have fundet undgaae det som følger alle menneskelige Gierninger, nemlig én eller anden Ufuldkommenhed.

Om de øvrige adskillige Kaaberstykker og deres Tegningers Adkomst, bør i samme Henseende ogsaa gives Læseren følgende Efterretning. Nyttens deraf, er allerede i det foregaaende berørt, i Anledning af den Kongel. Naade, som haver lettet Kaaberstikkernes Arbeide. Uden denne Naade ville hvert Stykke have blevet langt dyrere. Derimod betales nu ikkuns Pladernes Aftryk, Papiret og de første Tegninger at copiere. Dette sidste haver været vanskeligt at tilvejebringe, i Henseende til visse Stæders Prospector, for hvilke at tage, baade en Mesters Arbejd og Vogn-Leye til Stedet, maatte gotgiøres, naar deraf ikke allerede havdes nogen trykt eller malet Forestillelse. Grundridsningerne af de allerfleeste Kiøbstæder, er man lettest kommen til, ved at lade copiere og i mindre Format sammendrage den rare Samling af Husmanske Grundritzninger, som her Resenius haver ladet stikke. Disse Plader bleve i den Kiøbenhavnske Ildebrand, saa got som gandske giort ubrugelige, og da deres Aftryk ere meget faa og rare, saa meener man, at have oprettet det Tab, ved disse mindre Copier, hvis Rigtighed kommer an paa hine Originaler, uden saa vidt én eller anden Bye nu kand være meere eller mindre bebygget end mod Slutningen af forrige Aar-hundrede, og saa vidt man vidste, deri at være skeet nogen kiendelig Forandring, haver man foretaget en Rettelse, efter deres Raad og Anvisning, som til det Sted havde nogen nøyere Kundskab. Udi Fyrstendømmet Slesvig, haver man meest rettet sig efter de smaa Ichnographiske Tegninger af Kiøbstæderne, i Hr. Meyers og Dankwerts Lands-Beskrivelse.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

De Kaaberstykker, som findes i denne nærværende Tome, angaae først Antiquitæten, og saa vidt ere de udsøgte af Wormii, Westphals, Arnkiels eller andres Skrifter, deels ogsaa tegnede efter visse angivne Originaler. Dernæst ere nogle af nærværende Kaaberstykker, henhørende til denne første Tomes anden Bog, bestemte til at illustrere Natur-Historie. Disse grunde sig deels paa Originalerne af nogle Stykker i visse Cabinetter, deels paa Hr. Byeskriver Andr. Birks og Hr. Sören Abildgaards først optagne Tegninger. (*)

(*) Udi følgende Deele af denne Danske Atlas, vil saa vel de Speciale Landkorts, som andre Kaaberstykkers Tal, blive langt større, formedelst de da forekommende Slotter, Kiøbstæders og andre Tings Forestillelse.

Saaledes haver jeg da korteligen underrettet Læseren om dette Arbeids-Anledning, Indhold og Hiælpe-Midler. Hvad Indretningen, Skrive-Maaden og andre tilfældige Ting angaaer, da fortænkes ventelig ingen Skribent der i, at han følger sin egen Smag og Maade. (**)

(**) Til Indretningens Maade henregnes, blandt andet, at jeg i dette og nogle flere Skrifter, haver fundet beqvemest, at sette visse Ting saasom Anmerkninger, nederst paa Siden, nemlig saadanne, som ikke føyeligen fandt Sted i Hovet-Materien selv, endskiønt de havde Hensigt til dens Oplysning eller Stadfæstelse. Undertiden er det ogsaa skeet, fordi den Tanke er mig alt for sildig indfalden, eller den Efterretning alt for sildig bleven bekiendt, saa at Terten ikke kunde tage derimod, uden at forrykkes af sin ordentlige Sammenhæng med det øvrige. Men hvad Latinske eller andre fremmede Skribenternes Vidnesbyrd angaaer, da haver jeg med Fliid sat dem gemeenligen for sig selv, til den Ende, at ustuderte Læsere desto lettere kunde gaee Dem forbi og ikke opholdes derved.)

Jeg har meent, det var ordentligst at lade Nationens og Landets naturlige Beskaffenhed gaee foran i denne første Tome. De øvrige som formodentlig bliver trende, skulle aarligen følge efter, saa frem Herren vil og jeg lever i den dertil fornødne Helbredsstand, da mit Forsæt skal være, at oplyse Omstændighederne i hver Provintz saa udførligen, som de forefundne Efterretninger ville give Anledning til, og vel mueligt, at ikke mange andre Lande skulle fremvise noget efterretligere af det Slags. Særdeles ville jeg have dette Haab, dersom flere kyndige Patrioter, i en og anden Provintz, ville efterfølge nogle gode Mænds Eksempel, i at tilsende mig om deres >Bye, Amt eller Egn, alt hvad dem syntes der var værd at legge noget Mærke til, hvilke Breve jeg, med Post-Pengenes Betalning, taknemmeligen modtager, og lover at anvende til almindelig Efterretning, Nytte og Fornøjelse, saa fremt det behager Gud af forlene der til Liv og Helbred: Hvis ikke da skal det findes blandt mine Haandskrifter og formodentlig af én eller anden Efterlevende fries fra Undergang, ved de følgende Binds Tryk, altsaa Umagen ikke være spildt, ligesom jeg ønsker, at dette første Bind ikke maae agtes at være forgieves udgivet, men i én eller anden Hensigt, drage nogen sand Nytte og Forbedring efter sig, saa vidt som denne kand befordres, deels ved nøyere Kundskab om visse Provintzers og Stæders naturlige eller borgerlige Tilstand, Leilighed, Beqvemhed, Forhindringer, Hiælpe-Midler, Sædvaner, Brug, Misbrug eller andet deslige: Deels ogsaa ved at bringe andre redelig findede Læsere paa Spoer og Anledning til Eftertanke, om saadant Gavn, som jeg hverken haver vidst eller kundet vide og tænke paa, men dog, per associationem idearum, kand falde mangan anden bedre kyndig i Tanke, og ved Tanken, saasom Ords og

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus I 1. Bind, 1769

Giærningers første Sæd, blive en Begyndelse til nogen Gavn i smaa eller store Ting, endogsaa længe efter min Tiid.

I hvor det gaar, da haver dette været mit Ønske, ja én af mine Hovet-Hensigter, ved at paatage mig nærværende Arbejd. I min Tiid, som nu snart gaaer til Ende, haver jeg, efter Davids Eksempel, søgt at tiene Gud og mit Folk. Kirkens og Fæderne-Landets Velfærd haver stedse lagt mig paa Hierte, frem for min egen private Sag. Denne sidste haver jeg i Stilhed befalet Gud, og Hans Forsyn haver udrettet den, endogsaa mig uafvisende, saa fuldkommeligen efter mit Ønske, at dersom Skiebnen havde staaet i min egen Haand, var den ikke bleven slet saa god. I en nogenledes sund Alderdom, haver Guds Godhed tilvendt mig den slags Roe og Hvile, som lader mig arbeide efter egen Lyst og Drift, med fuldkommen Frihed, ventende alleene paa den Sabbaths-Hvile, som er til overs for Guds Folk at gaae ind i, naar vi omsider trettes, endogsaa ved Hvilen selv, saa vidt den er jordisk.

Til Slutning ønskes, at det her beskrevne Dannemark, som frem for de fleeste øvrige europæiske Lande, i langt Tiid haver været kiendeligen Cronet med Fred og alle dens Frugter, fremdeles maa blive et Land fyldt med Herres Kundskab, med Christelige og Borgerlige Dyder, med Indbyggernes Skiønsomhed paa deres Lykke under et Faderligt Regimente, og med Stræbsomhed efter deres egen timelige saavel som evige Velfærds Befordring. Skrevet i Kiøbenhavn, den 31 Martii Anno 1763.

